

Helyettem írták
Gartner Éva műsora
A mikrofonnál Losonczy Ágnes szociológus
2001. november 28.

Meghatott az, hogy Te örömmel készültél erre a beszélgetésre.

Az utóbbi időkben talán az erre való készülés volt a legszebb. Tudniillik egyszerűen az történt, hogy nemcsak, hogy végiggondoltam az életemet, ami nem mindig olyan könnyű dolog, hanem arra gondoltam, hogy az életemben, tulajdonképpen egészen kicsi lánykorom óta az irodalom és elsősorban a költészet, a versek, meg a zene, tehát a dalok tapadtak rám. Ami tulajdonképpen az egyetlen fájdalom, hogy már nem tapadnak rám úgy a versek, tehát ha most megkérdezed, hogy mit szeretnék, akkor már nem tudom fejből elmondani mondjuk a Rakovszkyt, vagy nem tudom fejből elmondani a Pilinszkyt, de fejből el tudom mondani a Radnótiát, a Kölcseyket, a József Attilát, a Babitsokat.

Nem csak úgy tapadtak rád, hogy szeretted őket.

Nem, megrögződtek. Ennek története is van, én a legkisebb lány voltam a családban.

Hány gyerek közül?

Három közül, az egyik nővérem nagyon jól tudta tanulni a verseket, abban az időben, amikor én kislány voltam, és ők pedig középiskolába jártak, akkor a vers nagyon fontos volt, rengeteget kellett tanulni. A memoriter az alapvető volt a latinban, magyarban, mindenben. A latint nem élveztem annyira, bár ott is a dallamát szerettem, nem annyira a szövegét. Az egyik nővérem, aki nehezebben fogta a verseket, hangosan tanult. És hangosan tanulta a verseket, és ahogy tanulta, én öt-hatéves gyerek voltam, ott játszottam, sertepertéltem körülötte, így még azelőtt, mielőtt ő tudta volna, azelőtt én már megtanultam. Nem mintha értettem volna mindent, de nagyon élveztem az Arany Jánosokat, a Vörösmartykat, a Kölcseyt, egyszerűen élveztem ezeket a verseket, és ezek aztán végig velem jöttek, és elkísértek engem az utamon mind a mai napig. Úgyhogy, szóval, nekem a verssel egy egész külön viszonyom van, ha már ennyire a gyerekkoromba megyek vissza, volt egy nagyanyám, én debreceni vagyok, aki nagyon szép, Hajdú megyei ízesen beszélt magyarul. „Egyél kedves, vérré válik az.” Na, most ez a vérré válik, énbennem, azt hiszem, amit én költészetből hallottam, tanultam, olvastam az vérré vált, és egyszerűen nemcsak vérré vált, hanem, ha úgy vesszük, az én emberségemnek, vagy mondhatnám azt, hogy személyiségemnek — nem szeretem, nem elég szép szó — sőt, mondhatnám az immunrendszeremnek a részévé vált. A lelki immunrendszeremnek. Én nagyon szeretem a meséket, azt is tegyük hozzá, minden mesét, a népmeséket, a mítoszokat, Lázár Ervint, szóval nekem valami borzasztó sokat adnak a mesék, úgyhogy én néha mesében is gondolkozom. Ami furcsa dolog, ha meggondoljuk, hogy én egy szociológus vagyok, akinek a tudományos tényeket kell a maga módján elemeznie, mégiscsak ez a választott szakmám, a tudomány, a tény, az észszerűség. És akkor azt mondom, hogy lehet, hogy a mesével keresem meg az ellenpontokat, meg a mesével keresem meg azt a mélységet, amelyet az úgynevezett tudomány, vagy a kutatás nem old meg annyira. Arra gondolok, hogy amikor én megszülettem, és egy ügyeletes védőangyal megnézte az én életemet 1928-ban, hogy ennek a kis porontynak ugyan micsoda élet fog jutni, akkor elkeseredett, kétségbeesett, szerintem az arcát a tenyerébe temette, és azt mondta: „Atyaúristen! Mit tudunk ezzel a kisgyerekekkel csinálni, akinek egy ilyen huszadik század fog jutni”, mint amilyen jutott nekem, neked, nekünk, valamennyiünknek. És akkor odajöttek, odatüremkedtek a kis angyalkák, és azt mondták, adjunk neki valamit, amivel el fogja tudni viselni. És azt mondta az egyik, hát a költészetet, a másik azt

mondta, hogy a zenét, a harmadik pedig azt mondta, tudjon nevetni, tudjon minden helyzetben nagyokat nevetni. És akkor az én ügyeletes őrangyalom egyet sóhajtott, s azt mondta, na, jó, adjuk ezt hozzá, adjuk ezt neki az életéhez. És ha kérdezed azt, hogy hogyan volt az én életem — amiben voltak nehéz időszakok, voltak könnyű időszakok, voltak keservesek, voltak hittel teli, voltak hitet megbánóak: a korosztályom nemcsak alákerült a század úthengerének, hanem néha fölé is került az úthengernek —, hát azért itt ebben a vers, a zene és a nevetés, ezek nagyon-nagyon sok jót tettek velem, nagyon sokat segítettek. Most, ugye, nagyon sokat újraolvastam, meg olvastam verseket, így néha arra gondolok, hogy megvan az a képesség — amit hálásan veszek tudomásul — magamban, hogy valahogy mindig megtalálom vagy megpróbálom, megkíséreltem megtalálni az egyensúlyt, és megkíséreltem megtalálni azt, hogy azért mindig van valami szép is, mindig van valami jó is, hogy iszonyatok vannak ebben a világban és gyönyörűségek vannak a világban. Borzalmasak tudnak lenni az emberek és fantasztikusan szépek és jók tudnak lenni az emberek. Ebből a végletességből — a szélsőségesen rossz és a szélsőségesen jó — én valahogy mindig úgy mászom ki — ha az ember éppen egy gödörbe bekerült, akár mert beletaszígtak, akár mert magam belemásztam, a gödörbe sokféleképpen lehet bekerülni...

Önként is megyünk néha...

Ajjaj de hányszor! Tehát, a kimászásnál azért mindig volt valami, mindig volt valami fény, mindig volt valami szép, mindig volt valami vonzó, és akkor, ha ezeket a verseket elolvastam, arra gondoltam, hogy vajon nem egy ilyen biedermeier széplélek működik-e bennem, hogy én mindig megpróbáltam, hogy azt, amit nem lehetett kiegyensúlyozni, mégiscsak kiegyensúlyoztam.

Arra emlékszem, amikor, még azt hiszem kb. húsz évvel ezelőtt csináltunk több műsort együtt, hogy tebelőled hiányzott igazán a megvetés, a gyűlölet. Azt sosem értem tetten. Amit én olvastam Tőled abban is minden elítélés mellett volt megértés.

Igen, beleélés. Mert, hogy jövök én ahhoz, hogy ne próbáljam megérteni, ne próbáljam beleélni magam, ne próbáljam megtalálni azokat az indítékokat, amelyek odavezették (az embert), ahová vezették. Egy időben foglalkoztam a gyűlölettel, engem nagyon megrendített az, amikor 1989–1990-ben mindenki, hát nem mindenki, boldog volt, hogy itt van most a szabadság, és valamin túl vagyunk, valamit megoldottunk, valami új lehetőség és új világ nyílik. Akkor ezzel a megnyílással együtt megnyíltak a gyűlöletnek az eddig teljesen letapasztott forrásai, és akkor azon törtem a fejem, ugyan miért, mitől? És nagyon komolyan átgondoltam, hogy mondjam, kerestem a magyarázatot, kerestem az okot a gyűlölködésre. És most, készülve erre a beszélgetésre és összegyűjtve az összes kedvenc vagy nagyon fontos írásokat, Martin Bubernek a Haszid történetek című könyve is a kezembe került, és ott azt mondja az egyik esetben „Ha valaki gyűlölködik, akkor a gyűlölködőt, a gonosz embert — mondja egy nagy tanító — jobban kell szeretni, hogy a szeretet általuk előidézett hiányát a szeretet felfeslését a világnak azon a helyén pótoljuk.” Tehát itt a gyűlölet azt jelenti, hogy ott felfeslett a szeretet, az egy szánalmas ember, aki gyűlölködik, tehát valami borzasztó hiányai vannak, valami borzasztó bajai vannak..., de ez egy hosszú téma, ezt most nem is tudnám végig elmondani.

Ez egy szép történet, de nem tudom, hogy valóban igaz-e?

Valószínűleg nem egészen igaz. Valami rettenetes nagy hiány lehet, ha valaki másképp nem tudja kifejezni magát, nem talál más megjelenési, vagy kifejezési módot, mint a gyűlölködést. Hát, az valahol egy rettenetes beteg lélek, beteg ember. Jó, hát persze van, amit lehet gyűlölni, van, amit kell gyűlölni, az egyik része lehet igaz, az, hogy a szeretet felfeslik, az emberi kapcsolat, megértés felfeslik ott, ahol a gyűlölet kerül a helyébe. Mint ahogy, ha meggondolod azt, hogy a gyűlöletnek az iránya soha nem az, mint ami az oka. A gyűlöletnek az oka nem az, ami felé irányul.

Szóval nem azt gyűlölöm, ami...

Nem azt gyűlölöm, de arra viszem a bennem lévő rosszat, a bennem lévő indulatot.

Ez mit jelent?

Amikor én a választ kerestem azokra a társadalmi jelenségekre, amelyekkel szembetalálkoztam, ezekre a választ először a társadalom szerkezeti működésében találtam, ezért lettem szociológus. És akkor egy idő után rájöttem, hogy nem tudok választ adni, ha csak a társadalom szerkezetét nézem, vagy a társadalom működését nézem. Csak akkor tudok választ adni, hogyha az embereket nézem. És az, amire itt rájöttem, hogy tulajdonképpen mi is az ember, hogy ugyanaz az ember tud gyönyörű és borzasztó is lenni, és én ezért szeretem nagyon Szophoklész Prológusát. Azt mondja, hogy „Sok van, mi csodálatos,/ De az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Később kiderült számomra, hogy a *deinosz* kifejezés, amit csodálatosra fordítottak, az ennél sokkal többet jelent. Nem ez az egyetlen jelentése, még azt is jelenti, hogy „félelmetes, hogy megdöbbenő, hogy ijesztő, hogy rettenetes, hogy veszélyes, hogy rossz, hogy gyászos, erős, hatalmas, különös, furcsa, rendkívüli, bámulatos”, és hogyha így veszed és így helyettesíted, hogy „Sok van, mi rettenetes, De az embernél nincs semmi rettenetesebb”, akkor mind a kettő igaz.

Vagy ijesztőbb, vagy hogy van még sok minden...

Van még sokfélelmetes, megdöbbenő, az igazi aztán magában a Prológusban van benne, ami a csodálatosságot adja, mert „Ő az, ki szürke/ Tengeren átkel,/ A téli viharban/ Örvénylő habokon,/ S Gaiát, a magasztos istennőt,/ Zaklatja a meg-megújulót.” Gaiát azért mostanáig zaklatják, gondolj a környezetvédőkre! Legalább annyi jót tesz, mint amennyi rosszat tesz. „Évről évre imbolygó ekevassal,/ Fölszántva lovával a földet./ Szárnyas madarak könnyűsívű/ Népére, az erdő vadjaira/ Készíti a hurkot,/ ...A férfi, ki ésszel él./ Szolgáivá tette okos leleménnyel/ A hegyek meg a rétek állatait,/ A lobogóhajú paripának és a bikának/ Nyakába vetette igáját.” — megint egyszerre jó, meg fontos, meg egyszerre elég borzasztó. „És a beszédet és a szélel/ Versenyző gondolatot meg a törvényt/ Tanulja, a városrendezőt,”... s aztán, nem akarom most végig folytatni, „Ha akármilyen jön, ám a haláltól/ Nem tud menekülni,/ De gyógyírt a nehéz nyavalyákra kigondol./ Ha tud valamit valaki, Mesteri bölcsét, újszerűt,/ Van, ki a jóra, van, ki gonoszra tör vele.” Tehát megint a jó és a gonosz együtt. És így lehet végigvenni ezt az egészet, ezt a gyönyörű prológust, és lehet értelmezni. Mint ahogy lehet értelmezni magát az embert. Mi az a helyzet, ami a rosszat váltja ki, és mi a helyzet, ami a jót váltja ki. Emlékszem, amikor az ember túlélte a második világháborút, akkor azt mondtuk, hogy soha többet ilyen nem lesz, és soha többet nem lesz az, hogy etnikai tisztogatás, és soha többet nem lesz az, hogy embereket azért, mert a vallásuk, mert a fajtájuk, mert a nemzeti hovatartozásuk más, hogy azért legyilkolják, megölik, elkergessék, leéghessék a házukat, és akkor jött ez a borzalmas Bosznia. Akkor kezdtem el gondolkodni azon, hogy lehet az, amit elmondtak a Bosznia területén lakó emberek, hogy a szomszédok, hogy azok, akikkel összeházasodtak, akikkel a gyerekek együtt jártak, akivel a karácsonyt ünnepelték, a másikkal az újévet ünnepelték, tehát, együtt éltek, együtt laktak, egyszerre csak valami iszonyatos ellenségeivé váltak egymásnak. És a gyűlölet úgy tört ki, hogy egyszerűen elvették a másik életét. És az, aki még hozta esetleg a virágot a neve napjára a másiknak, mikor katonává vált, és kitört belőle az állat és kitört belőle a fölény, és kitört belőle az, hogy meg kell alázni a muszlim asszonyokat, és akkor megerőszkolták a körbevevő férfiak röhögése közepette. Az, aki még két évvel ezelőtt udvarias volt! Mi történt ezekkel az emberekkel!? Ez az egyik nagy kérdésem. Az, amivé alakult a környező világ, az a legrosszabbat hozta ki belőlük. És ez a rossz, lehet, hogy soha nem jön ki, ha békében marad az egész. És itt van bennem mindig...

Ők lesznek azok, akik talán a legjobban tönkremennek ebben. Nem véletlen, hogy a Vietnamszindrómától kezdve az afgán-szindrómáig, ezek az emberek gyógyíthatatlan emberek lesznek.

A gyűlölet gyógyíthatatlan. Mert akit gyűlölnek, akit megaláznak, az megbocsát, megbocsáthat. A gyűlölkedő soha nem bocsáthat meg önmagának.

Ez komoly?

Én szerintem, ez így van. És ezt hajtják tovább, és ezt kell újra és újra igazolni, és ehhez kell tápot találni, és ehhez kell indokot találni, és ezt kell fenntartani, és a bűnt semmissé kell tenni. Mint ahogy, ugye, most van ez a srebrenicai, akit elértek, aki azt az iszonyatos vérengzést csinálta akkor, amikor már bent voltak a holland NATO-csapatok, és azoknak a jelenlétében, nem azt mondom, hogy jóváhagyásával, de ottléte mellett azt az iszonyatos vérengzést csinálták, gyerekeket, férfiakat megöltek, elégették, és akkor ott áll most a bírák előtt, és azt mondja, hogy nem érzem magam bűnösnek. Valahogy a bűnt nem fogadja el, és azzal, hogy nem fogadja el, ezzel megsokszorozza azt a gyűlöletet, ami átlökte erre az iszonyatos útra.

Nem kell nagyon messzire menni, csomó helyen tetten érheted itt, a hétköznapi közegedben is azokat a gyűlölet-szikrákat, amelyek működnek.

Arról van szó, hogy iszonyú indulatok vannak az emberekben. Indulatok, amelyek a saját életükért, a saját frusztrációikért alakultak ki, borzasztó indulatok, amelyeknek, úgy néz ki, hogy nincs feloldásuk. És ilyenkor valami okot kell keresni, valami ürügyet kell keresni, valami bűnbakot kell keresni, és arra irányítani, hogy ettől történt az én életem minden csődje, vagy legtöbb csődje. Ettől nem tudok egyről a kettőre vergődni. Az ember mindig keresi az okot. Én valamikor foglalkoztam, nem valamikor, hát még mindig foglalkozom a gyerekekkel. Általában tényleg egy szelíd lény vagyok, kevés az agresszió bennem. Két dolog van, amikor úgy fog vissza a családom, hogy nehogy balhé legyen. Az egyik, amikor egy kisgyereket ver az anyja, a másik, amikor fiúk gyengébb gyereket vernek meg. Akkor abban a pillanatban odamegyek, volt már olyan, hogy tartottam tőle, hogy az anyja hátrafordul, és én kapom a következő pofont, vagy a fiúk egyszerűen rám akaszknak. Nos, mi történik, az anya megy a gyerekekkel, a gyerek elesik. Az egyik anya fogja magát, ráver a gyerekekre, a gyerek bömböl. Ráver a gyerekekre: Megverlek, hogy legyen okod miért sírni! A másik, az felkapja, és azt mondja: Jaj, édes kicsi fiacskám, megütötted magad, jaj, jaj! Ott van az a csúnya járda, gyere, verjük meg a járdát! S akkor odamegy, és megveri a járdát. Megvan az ok, hogy min kell leverni azt, hogy fáj valami, és hogy ebből hogy lehet mozgalmat csinálni, hogy lehet embereket összerelni, és megtalálni azt az irányt, ami tulajdonképpen magyarázatot tudhat adni még akkor is, ha nem az a magyarázat arra, ami történik. Arrafelé terelni a magyarázatokat, hogy az adja a magyarázatot. Arrafelé terelni az indulatokat, hogy az legyen a gyűlöletnek a tárgya és a forrása. Nem tudom emlékszel-e Baranyi Tónira. Volt neki egy verse, amit elküldött nekem még annak idején, valamikor a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, amikor arról beszél, hogy a gyerekkorukban ütött-vert emberek irányítják a világot, ezt — mondom — a hetvenes évek elején írta: „Napjainkban a gonosz gyerekkorukban ütött-vert kamaszok kormányozzák a világot”. És ez valami borzasztóan fontos dolog. Aztán tovább is van ez a vers, ebbe nem akarok most belemenni. Én csináltam egy kutatást még jó néhány évvel ezelőtt a gyerekverésről. A felnőttek azt mondták, ők nem lettek volna ilyenek, ha nem verték volna őket. Miközben senki nem gondol abba bele, hogy a verés, amit egyébként az egyik könyvemben leírok, mert borzasztóan izgatott a dolog, hogy a verés agresszív, vagy meghunyászkodó, kiszolgáltatott, vagy fölébe kerekedő, de mindenképpen aszimmetrikusan felépülő társadalmat készít elő. Ahol egyenlőtlenek a feltételek, ahol minden meg van engedve annak, aki a hatalmon van, és mindent el kell viselnie annak, akinek nem jutott a hatalom. A nagy kérdés az, hogy amikor egy vert gyerek hatalomra kerül, akkor azt fogja-e biztosítani, hogy senkit se verjenek, vagy azt, hogy ő akkor biztosan leverhesse azt, amit ő kapott.

Sajnos ez a gyakoribb...

Ez az utóbbi, az az igazi. „A vert gyerekekből a félelem diktálta alázat, gyerekszintű társadalom, vagy uralomra törő, hatalmaskodó, mások fölébe kerekedni akaró felnőttek világa lesz.” Szóval ez a gyerekverés. Még egy dolog van, Jung azt mondja, hogy mindenkinek van a lelkének egy sötét oldala. Ettől a sötét oldaltól valahogy szabadulni akar. És a maga sötét oldalát vetíti ki valaki másra, hogy azt igazán gyűlölhesse. Mert a magában lévő sötét oldallal nem tud szembenézni, de ha kivetíti, akkor megtalálja magában a gyűlöletnek a tárgyát. Csak meg kell találni jól azt, amire a saját sötét oldalát, a saját rosszérzését, a saját bűnét, a saját megoldhatatlan gondjait, a saját megoldhatatlanságát egyszerűen arra rátereli. Ez legyen nagyon egyszerű, legyen nagyon megoldható, legyen nagyon mozgósító, legyen nagyon érthető. Ott van az alany, arra vetíthető.

Az ember ténylegesen úgy érzi, hogy fölöslegesen szennyezi folyamatosan...

Ez szennyezi a levegőt és szennyezi a viszonyokat.

És hiába próbálok magam leválasztani ezekről az indulatokról, tetten érem magam, itt ez a borzasztó, hogy ez fertőz.

Fertőz, hogyan. Kiváltja a másik oldalnál is a gyűlöletet. Egyébként itt van a borzasztó dolog a nacionalizmusokkal, a szélsőséges nacionalizmusokkal, hogy az egyik nacionalizmus felerősíti a másikat. Most a világ majdnem minden sarkából hozhatnám a példákat, ahol az emberek úgy élnének, ahogy élhetnének, és akkor jön a szélsőséges nacionalizmus, és a kettő felerősítése miatt egyszerűen teljesen lehetetlen, hogy az emberek a maguk életét úgy éljék, ahogy jó lenne élni. Ez a rettenetes irracionálitása a társadalom működésének és az emberi világnak, mert hogyha racionálisan rendeznénk be a világot, racionálisan lehetne berendezni a világot, persze borzasztóan unalmas lenne. És akkor mi lenne a mítosszal, meg a mesével, meg a transzcendenciával, meg sok minden egyébvel, meg a költészetnek sok részével. Petri József Attila versére egy parafrázist ír a Dunánál, de csak az utolsó szakaszt olvasnám el, pontosabban az ilyen záró szakaszt, vagy üzenetet: „A múlt századi szép álmok: Duna konföderáció! Értelmesek voltak. Éppen ezért elvetendőek. Térségünkben soha nem tengett túl a racionalitás. Ésszerű megbékélésre semmi remény. Hosszú távon fognak vegetálni, növekvő nyomor közepette, a nemzeti tébolydák.” Petri az, aki hihetetlenül kegyetlenül, keményen, tömören, nem is megbocsátás nélkül bármilyen kis díszítő elem nélkül, bármilyen enyhítő elem nélkül keményen mondja azt, amit mond.

*

Nagyon izgatott engem — de valahogy, mindegy, több ok miatt nem sikerült — az ezredvégi számvetés, a bocsánatkérések kora. Különösen egyedülállónak tartottam a pápának azt a lépését, hogy nem azt mondja, hogy a katolikus egyház az tévedhetetlen volt, és mindig csodálatosan végezte a maga dolgát, hanem azt mondja, hogy igenis át kell gondolnunk, hogy mit tettünk az inkvizíciónál, vagy mit tettünk a református testvérekkel, hogy hogyan hagytuk el a zsidókat, hogyan áldották meg azokat a zászlókat, melyek alatt a legborzalmasabb dolgokat csinálták. Ennek a pápának, a szentatyának van bátorsága ahhoz, hogy visszamenjen, és azt mondja, hogy ezt most fel kell dolgozni, ezért bocsánatot kell kérni. Tehát, most rendben van, hogy elfogadják ezt, vagy nem fogadják el, hogy továbbmegy, vagy nem megy tovább, de az, hogy eszébe jutott, hogy egy kétezer éves egyház, elérvén a kétezer évet, szembenéz a bűneivel, és feloldást kér rá, Istentől elsősorban, és az emberektől, azért ez egy óriási tett. És ezt egy olyan ember meg tudja csinálni, mint amilyen a jelenlegi pápa. De olyan nem tudja megcsinálni, aki még benne van a bűnben, és a bűn még, úgy néz ki, hogy igazolja is azt, amit tett, hogy ez egy szükséges tett volt. És én azt hiszem...

Szóval a pápa azért tudja megcsinálni, mert már több száz év, vagy több évtized választja el az egyház bűnétől őt?

Ezért is, meg azért, mert valahogy mélyen belemerült abba, hogy milyen bűnök uralkodnak, vagy milyen bűnök uralkodnak most a világ legkülönbébb részén. Tehát valahol ő valamit akart mutatni abból...

Szóval a saját felelősségét kiemelte azokból a bűnökből, amelyek most vannak.

Amelyek most uralkodnak és léteznek. Nézd meg, hogy hány helyen, milyen módon és milyen borzalmasan történnek ezek.

Azt mondtad, hogy mi nemcsak az úthenger alatt voltunk, hanem fölötte is. Neked volt ilyen periódusod az életednek, amikor valahol fölül voltál?

Azt szoktam mondani, hogy lakkoztam azt a kerítést rózsaszínre, vagy nem rózsaszínre, amely mögött az iszonyatok történtek.

Az úthenger is a Te példád volt.

Igen, tudom, az úthenger az onnan eredt, hogy egy időben nagyon szerettem a nyuszi-vicceket, borzasztó kifejezők voltak a nyuszi és a medve. Persze a nyuszi voltunk mi, a medve a nagy-nagy Szovjetunió. És volt egy olyan vicc ebben a nyuszi-sorozatban, hogy hol tud a kisnyúl legjobban meglapulni? És mi a válasz: az úthenger alatt... Ezt az úthenger alatti lapulást aztán, ezt egy kicsit paradigmává növeltem meg, a korszak-úthengere átment az embereken. Én tényleg abba a generációba tartoztam, amelyik három tavaszt élt meg életében, három gyönyörű tavaszt. Az első gyönyörű tavasz az az 1945 volt, valami borzasztó nagy vidámság és öröm, hogy az ember él, még néhányan életben maradtak, és valami iszonyatos gyász ugyanakkor. És ugyanakkor a túlélőknek egy olyan szégyene, hogy miért én maradtam életben? Én voltam a legjobb? Nem én voltam a legjobb.

Ezt visszafelé vetíted, mert hát tizenhat-tizenhét éves gyerek olyan természetesnek tartja, hogy...

Hatvanan voltunk egy osztályban, öten maradtunk életben. Ez azért valami borzasztó. Hatvanan voltunk és öten maradtunk életben. Tehát volt mit, és volt kiket gyászolni.

Ilyenről nem is hallottam.

Igen, öten éltük túl. De ebben a borzasztó gyászban, amiben ott voltunk, meg hát minden rom volt, semmi nem volt a helyén, sehol nem volt a lakás, sehol nem volt semmi, az ember teljesen boldog volt, mert egyszerűen egy olyan tiszta lap látszott nyílni az életben, olyan lehetőségek látszottak, amiket véghez lehet vinni. Olyan igazi társadalmi tavasz érzése jött el hozzánk, hogy most minden más lesz, és mindent másképp lehet csinálni. És lehet csinálni egy igazságos társadalmat, egy egyenlőt. Hát, most mindenki szegény, de valahogy úgy fogunk felemelkedni, hogy egyformán fogunk megemelkedni, stb. És ez úgy belement a fényes szellők nemzedékének a hitébe is, és az örömébe is, majd aztán ez a társadalmi tavasz, a társadalmi hit, leforrázódott mindazzal, amit átéltünk. Akkor derült ki, hogy a legszebb eszmékből és a legszebb ideákból is lehet valami iszonyatot csinálni, hogyha úgy épül fel a társadalom, és úgy szerveződik az egész. Majd jött egy következő, ha úgy tetszik fél-tavasz, amikor azt hittük, hogy — 1953–1955 — itt lehet valami változást csinálni, és akkor jött az 1956. Aztán az ötvenhatnak az elnyomása, a tönkretévése, a barátaink egy része börtönben, a másik része külföldön, a harmadik részével próbáltunk élni úgy,

ahogy lehet, kerestük a megoldást, kerestük az utakat, kerestük az életben maradásnak a nem könnyű lehetőségeit, s akkor valahogy megint kialakult egy másik fajta élet, már sokkal kevesebb hittel, sokkal kevesebb bizalommal, sokkal kevesebb reménnyel. És megint jött a következő tavasz, az 1988-1989, hogy itt most megszabadulunk, itt most lesz szabadság, itt most lesz gazdagság. Megint egy borzasztó nagy remény. Petrit és József Attilát szeretném idézni. Petri azt mondja, mégpedig az Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből című költeményében, amit nagyon szeretek és borzasztóan fontosnak tartom. „Amiben hittem, többé nem hiszek. De hogy hittem volt, arra naponta emlékeztetem magam. És nem bocsájtok meg senkinek.”

Ez a bocsánat kérdése, ez nekem József Attilánál jön megint elő, amikor azt mondja, hogy „Tudod, hogy nincs bocsánat, hiába hát a bánat. Légy, ami lennél: férfi. A fű kinő utánad.” Borzasztó fontos, hogy *a fű kinő utánad*. „A bűn az nem lesz könnyebb, hiába hull a könnyed. Hogy bizonyosság vagy erre, legalább azt köszönjed.” És most jön az, ami tényleg nagyon-nagyon fontos, ha akarod alapelvémmé vált, újra és újra elmondom magamnak, lényegében a fejemben van, csak a biztonság kedvéért van itt mellettem. „Ne vádolj, ne fogadkozz, ne légy komisz magadhoz, ne hódolj és ne hódíts, ne csatlakozz a hadhoz. Maradj fölöslegesnek, a titkokat ne leسد meg. S ezt az emberiséget, hisz ember vagy, ne vesd meg.”

Nagyon szeretem én is ezt a szakaszt.

Ezt annyira szeretem, ez olyan rettenetesen fontos. Hát, a titkokat ne leسد meg, ez mondjuk nem stimmel, mert azért a én szakmám olyan, hogy szeretem meglesni a titkokat, de nyilván itt másról van szó.

És az mit jelent, hogy maradj fölöslegesnek?

Nem kell olyan nagyon fontosnak lenni, nem kell odatüremkedni mindenütt, nem kell népvészérekedni, nem kell vezérekedni, nem kell mindenütt ott lenni, ahol látják, tudják, mondják, ahol én fontos leszek. Nem kell annyira fontosnak lenni. Még egy nagyon fontos dolog, ugyanebben a versben van, hogy „Emlékezz, hogy hörögtél s hiába könyörögtél. Hamis tanúvá lettél saját igaz pörödnél.” Hogy hány esetben fordul elő, hogy az ember a saját igaz pörénél egyszer csak hamis tanúvá válik. És ez micsoda megrendítő dolog. És hányszor azért állhattunk úgy magunk előtt, a világ előtt, hogy úgy tanúskodtál volna önmagad mellett, de valahol a magad védelme, a magad vállalása hamis tanúvá tett.

Mióta fontosak Neked ezek a sorok?

Régóta. Nagyon fontosnak tartom, valószínűleg az óta, mióta én átmentem abba, hogy kutatást csinállok. Nagyon nem szeretem azt mondani, hogy tudomány, tudós. Tudom, hogy annak vagyok minősítve, meg is van hozzá, ami kell, de én magam kutatónak tartom. Tehát kutató vagyok. Szóval, amióta igyekszem nem beavatkozni, csak a szellemi szférába. Valószínűleg, azóta fontosak ezek a szavak.

*

Nagyon sokat töröm a fejem azon, hogy mi is történik most. Most nemcsak a nagypolitikában, hanem egyáltalán ebben az egész mostani világunkban, és hogy mi a magyarázata ennek a borzasztó erős macskajajnak, ami most történik, amiben persze sok minden benne van, csalódás a törvényekben, csalódás a törvénytelenésekben, csalódás a törvények kijátszásában, a demokráciában, a piacgazdaságban, sok mindenben, ami úgy nézett ki, hogyha bejön, akkor egyből megoldódik a világ. Természetesen, nem oldódik meg. Tehát mi ennek a magyarázata? És most elővettem Dürrenmattot, a következő gyönyörű mondatot találtam A nagy Romulusban, itt nem akarom elmondani az egész nagy Romulus figurát, aki Rómának az utolsó császára volt...

Tyúkot tenyésztett Rómában...

Igen, tyúkokat tenyészt, és az egész hatalmat rühelli, és mindent arra készít elő, hogy ő ezt nem csinálja tovább, mert iszonyatos hatalma volt a rómaiaknak, egyáltalán nem árt, hogyha ez abbamarad.

Az a pechje, hogy jött Odoaker...

Igen, aki szintén tyúktenyésztő. Azt mondja neki, hogy maradjon csak ő meg a tyúktenyésztésnél, majd ő legfeljebb Itáliát kormányozza, és amikor, ugye, megjelenik a nadrágos azt mondja, hogy tízmillióért megveszi az egész gót hadsereget, és akkor övé maradhat Róma. Ő nem akarja Rómát megtartani, azt mondja, hogy nem akarja elfogadni. „Elfogadom, nincs más út. A hazát már csak pénzzel lehet megmenteni, különben elveszett. Az a kérdés, mi jobb: egy kapitális katasztrófa, vagy egy katasztrófális kapitalizmus.”

Erre egyáltalán nem emlékszem.

Pedig nagyon fontos mondat.

Hát ez nagyon fontos.

Kapitális katasztrófa, vagy a katasztrófális kapitalizmus. Ezt a századot — mármint az elmúlt századot — háromgenerációs családtörténetekben dolgoztam fel. Megnéztem, hogy mikor változik a családok élete, a szociológusok mondják, hogy a mobilitás, én azt néztem, hogy hol vannak a törések lefelé és felfelé. És ezzel valami döbbenetes családtörténetek és századtörténet alakult ki. Ennek kapcsán szembekerültem a múlttal és a múlt látásmódjával. És most nemcsak azt akarom idézni, hogy akié a múlt azé a jelen, tehát aki birtokba veszi a múltat azé a jelen, hanem hányféle múlt van? Ez megint egy olyan dolog, hogy én ezt meg fogom írni, vagy meg van írva már nagyrészt, csak pucolgom, csiszolgom, rendezgetem, még ezt, még azt beleteszem, de olyan szépen, olyan igazan, ahogy Rakovszky Zsuzsa megírja, úgy én az életben nem fogom. Úgyhogy, tulajdonképpen néha arra gondolok — és nem azt mondom, hogy irigység van bennem, hanem gyönyörűség —, hogy én megírok kétszáz, háromszáz, négyszáz oldalt, ők megírnak, öt sort, hat sort, tíz sort, és ebben az öt, hat, tíz sorban több van benne, mint az én kétszáz oldalamban. Néha azt hiszem. „Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el. Megőrizzük, ahogy a rég leégett erdők virágporát a tómeder iszapja.” „Kinn habzik, elforr az idő, de benn valami nem bír megváltozni mégsem soha. A vénkor udvara felett a gyermekkor holdja mind fényesebb, nincs is jelen, csak múlt álöltözetben: soha nem gyógyul be a régi seb. Azt szeretem, akit mindig szerettem.” Ez egy nagyon-nagyon fontos dolog, hogy amikor az ember eléli az életet, és nem talál rá mindig szavakat, nem talál rá mindig, vagy magyarázatot talál, de az nem az, ami kell, és akkor jön valaki — Vörösmarty, Arany János, Babits, Kosztolányi —, és megfogalmazza, és attól egyszerre a dolog könnyebbé válik. Nem könnyebbé válik az elviselése, de attól, hogy kimondom, attól elkülönül tőlem, attól bennem van, és kívül van. Tehát attól megkönnyebbülök, hogy megformálódott, megkönnyebbülök, hogy valaki kimondta, hogy valaki megtalálta azt a szót, amit én nem találtam meg. Tehát ez az óriási dolog.

És tényleg megkönnyebbülsz?

Egészen biztosan. Szóval megtalálom azt, amit nem tudok kifejezni, valami hihetetlen nagyot tesznek ezzel, hogy szavakat adnak a megfogalmazhatatlannak, és olyan szavakat, melyeket az ember a saját életében és saját szavaival nem talál meg. Szóval a szavaknak ez a hihetetlen jelentősége, amiről egyébként olyan gyönyörűen ír a Nádas Péter. Hogy hol mennek tönkre a szavak? Hogy mit jelentenek, hogy hogyan csoportosulnak. A szavaknak ez az elkopása,

áthangolása, átértelmezése nem létezése, meghamisítása. Most újra egészen elrémülten nézem, hogy valamikor azt hittem, hogyha kimondunk egy szót, az azt jelenti amit, és egyáltalán nem azt jelenti, és egészen más, sanda gondolatok vannak valami mögött, ami dekorációként elől van. Ezt az ember nem gondolta volna.

*

Nádas Péter: Mese a tüzről és a tudásról, részletek (a felvételen Vallai Péter felolvasásában)

„Magyarországot egy forró nyári éjjelen, ismeretlen tettesek, ismeretlen indítékból és ismeretlen körülmények között, a négy sarkánál fölgyújtották. Annyit tudunk, hogy nyugaton Ágfalvánál, keleten Tiszabecsnél, északon Nógrádszakállnál, délen Kübekházánál gyúlt ki a tűz. Égett a tarló, égtek a szárazságtól szikkadt mezők, s valamivel éjfél után, a tűz elérte a községek első házait. A lehető leggyöngédebb és legártatlanabb szellő, mely Ágfalvánál nyugatról, Tiszabecsnél keletről, Nógrádszakállnál északról, Kübekházánál délről fújdogált át a határon, az ország belseje felé hajlította a lángokat. Budapest mit sem sejtve aludt.

A reggeli krónika hetedik híreként elhangzott ugyan, hogy a keleti, a nyugati, az északi és a déli megyékben a hajnali órák óta mindenre kiterjedő tűzoltógyakorlatokat tartanak, ám ebből a jelentéktelen rádióhírből minden magyar tudomására jutott, hogy az esemény jelentős.

Noha mindenki tudta, hogy a hír nem azt jelenti, amit jelent, közösen mindenki úgy tett, mintha nem tudná, mit jelent. Az akkori magyar nyelvben a jelentős például jelentéktelent, a jelentéktelen pedig jelentőst jelentett, bár e szavak nem veszítették el még teljesen az eredeti jelentésüket sem, s ezért nem lehetett közmegegyezés se rá, hogy mit jelentenek. Csupán arra volt hallgatólagos megegyezés, hogy egy nem létező közmegegyezés mit nem jelenthet.

Ha a szavak, valamely különös szerencse folytán elveszíthették volna az eredeti jelentésüket, akkor új jelentéshez jutottak volna, ami viszont nem volt elképzelhető az egyéni tudás közössé tétele, egy új közmegegyezés nélkül. Ezért aztán nyelvüknek szinte minden szava, hol az egyéni tudásuk, hol a közös nemtudásuk szerint jelentett valami mást, mint amit jelentett, s hol a beszélő helyzete, hol a szó eredeti értelméhez viszonyított új értelme szerint kellett keresniök az egyes szavak jelentését. Ha pedig a szó látszólag elveszítette a jelentését, mert se az értelme, se a beszélő helyzete szerint nem bizonyult többé értékelhetőnek, akkor ennek a képtelenségnek mélyebb jelentést tulajdonítottak, mintha valamit jelentett volna. Az értékelhetetlen jelentésű szavak a magyarok nyelvén arra a mély emberi közösségre utaltak, amelyre különben egyáltalán nem szabadott gondolniok. A más nyelveken gondolkodóknak a semmiről gondolkodva óhatatlanul eszükbe jut valami, a magyar nyelven gondolkodóknak viszont azt a lehetetlennek tetsző történelmi feladatot kellett megoldaniok, hogy se a semmiről gondolkodva ne jusson eszükbe valami, se a valamiről gondolkodva ne jusson eszükbe semmi olyasmi, ami valamihez vezethetné a gondolkodásukat.

A nyelvhasználatnak e különös módszere nem tette ugyan egyszerűvé az egymással való közlekedésüket, ám egymással való közlekedésüknek éppen az volt az alapszabálya, hogy egyéni tudásukat ne tegyék közös tudássá, ebben meg fölöttébb nagy volt a gyakorlatuk. Történelmük utolsó másfél századában tettek szert arra a tapasztalatra, miszerint kizárólag a közös tudatlanság óvhatja meg őket bármilyen egyéni ostobaságtól, ha tehát egyéni tudásukat nem osztják meg egymás között, akkor közösen se követhetnek el olyan ostobaságot, ami által meggyúlhatna a bajuk egymással avagy másokkal. Így gondolkodtak. És logikájuk tűnjék bármily nehezen követhetőnek, egyéni és közös sorsuk kormányzásában mégse bizonyult hibásnak, hiszen tudásuk közösségét kizáró logikájuk közössége által maradtak meg magyarnak, s így megmaradásuk szempontjából nemhogy nem bizonyult haszontalannak a logikájuk, hanem annak egyedüli és kizárólagos

feltételévé vált. Ami azonban hasznos eszköznek bizonyul szélviharban, nem föltétlenül hasznos eszköz tűzvész esetében is.

Ha egy hajó viharba kerül, akkor általában bevonják a vitorláit, ám a szél olykor olyan viszonyokat teremthet, hogy helyesebb minden vitorlát kibontani. Ha viszont tűz üt ki a hajón, akkor a pusztító lángok ellen folytatott küzdelem szempontjából nincsen különösebb jelentősége se annak, ha kibontják, se annak, ha bevonják a vitorlákat.

Viselkedésmódjuk, gondolkodásuk és nyelvhasználatuk logikájának volt tehát egy olyan vonása, melyet jószerivel se tévesnek, se hibásnak nem nevezhetünk, hanem inkább olyan hátulütőnek, mely minden kétértelmű dolog sajátja. Amennyiben az egymással való közlekedésüknek az lett az alapszabálya, hogy ne tegyék közössé az egyéni tudásukat, hiszen kizárólag e hallgatólagosan kötött egyezményhez való rögeszmés ragaszkodásukkal őrizhették meg nemzeti közösségüket, akkor ebből az egyénekre nézve annak kellett következnie, hogy minden magyar azt feltételezte, miszerint a másik is jól tudja, amit ő tud, bár se egyiküknek, se másikuknak nem áll módjában se azt meghatározni, hogy mit tudnak, se azt, hogy mit nem tudnak. Mivel azonban állandó, kölcsönös, és a szavak jelentését jelentésük megkerülésével kereső feltételezésekre vannak utalva, közösen végül is csak azt tudhatják, hogy valamennyien olyan dolgok feltételezésére vannak utalva, amelyekről egyénenként se tudnak, illetve egyénenként se tudhatják, hogy közösen mit nem tudnak.

E kényes helyzetben az ország lakossága mégis egységes maradt abban, hogy senki nem ment tüzet oltani. Tevékenységük hiányával, mely egyértelműen a tűzre vonatkozott, úgy őrizték meg a közösségüket, hogy valamennyien a tűz jelentésén gondolkodtak, s ki ne tartaná tevékenységnek a gondolkodást.